

УДК 340.12(44+7)

*В. В. Сухонос (мол.), д-р юрид. наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

ВПЛИВ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ФІЛОСОФІЇ НА СУЧАСНУ ЦИВІЛІЗАЦІЮ: ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА США

Стаття присвячена політико-правовій філософії двох країн – Франції та США. Зокрема, аналізується той вплив, який здійснили філософи цих країн на існування сучасної цивілізації.

Ключові слова: поділ влади, державний суверенітет, народний суверенітет, ліберальна демократія, інституціоналізм.

Постановка проблеми. Розбудова демократичної і соціально-правової держави в умовах становлення громадянського суспільства в Україні актуалізує проблему пошуку перспективної моделі державно-правового розвитку нашої країни. У зв'язку з цим особливу увагу привертають ідеї та концепції політико-правового та суспільно-державного устрою, розроблені як зарубіжними, так і вітчизняними мислителями. Серед них, зокрема, особливо виокремлюються політико-правові концепції, створені філософами двох країн – Франції та США, які, на нашу думку, найсуттєвішим чином вплинули на цивілізацію сьогодення. До таких концепцій, перш за все, належать доктрини поділу влади і системи стримувань і противаг, державного і народного суверенітету тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказані ідеї вже були предметом дослідження окремих наукових публікацій. Так, зокрема, можна згадати праці таких дослідників, як В. Ковтун, який досліджував питання співвідношення державного і народного суверенітету [6, с. 7–8], Н. Прозорова [14] та Д. Артемчук [1], які приділили увагу питанням філософського осмислення поділу влади. Були й більш фундаментальні праці. Так, доктор юридичних наук

В. Скрипнюк, в цілому дослідивши організацію державної влади, певним чином проаналізувала також вплив на неї американських та французьких мислителів [16, с. 27–45], а автор цієї статті свого часу дослідив вплив французького конституціоналізму на сучасний тип держави [17].

Невирішені раніше частини проблеми. Не применшуючи значущості доробку вищезгаданих науковців, слід визнати, що в Україні практично відсутні фундаментальні дослідження впливу конкретних країн на розвиток світової цивілізації.

Мета статті – висвітлення питань, пов'язаних з історією політико-правової філософії двох країн, які, на наш погляд, найістотніше вплинули на сучасну світову цивілізацію – Франції та США.

Для реалізації вказаної мети слід вирішити наступні взаємопов'язані дослідницькі завдання: по-перше, загалом охарактеризувати політико-правові доктрини Франції та США; по-друге, дослідити вплив політико-правових ідей французьких філософів на цивілізацію сьогодення; по-третє, проаналізувати вплив політико-правових концепцій, які виникли в США, на світову сучасну цивілізацію.

Виклад основного матеріалу. В XIX ст. видатний німецький філософ Г. В. Ф. Гегель висунув ідею існування чотирьох всесвітньо-історичних царств: східного, грецького, римсь-

кого і німецького [3, с. 374]. Тим самим було здійснено розподіл усіх народів на так би мовити “історичні” та “неісторичні”. І хоча на сьогодні означена ідея вже певною мірою була проаналізована у відповідних працях [13, с. 57–61], проте не слід забувати, що сучасний світ багато в чому базується на ідеях, які виникли у XVIII–XX ст. При цьому, на нашу думку, філософія трьох країн заклала підвалини існування цивілізації сьогодення – Франції, Німеччини та США. Питання щодо впливу німецької філософії на сучасний світ є справою майбутніх досліджень. У даній статті буде зосереджено увагу на впливі політико-правової філософії Франції та США на сучасну цивілізацію.

Так, ст. 1 Конституції України містить положення: “Україна є суверенна...” [8]. Дане положення означає “верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах” [5, с. 249]. Вперше в історії людства політико-правові засади державного суверенітету було закладено в працях видатного французького філософа Ж. Бодена. Саме він, на протипагу існуючій тоді у Франції феодальній роздробленості, висунув ідею про те, що “народ або ж владарі можуть без будь-яких умов віддати суверенну та вічну владу якій-небудь особі, з тим, щоб вона на свій розсуд розпоряджалася майном держави, особами та усією державою” [2, с. 145]. При цьому філософ наголошував, що “суверенітет, який надається державцеві на певних умовах та накладає на нього якісь зобов’язання, не є власне... суверенітетом” [2, с. 146]. Ототожнюючи суверенітет держави із владою короля (а інакше в часи подолання феодальної роздробленості і не можна його було собі уявити), мислитель наполягав, щоб “суверени не підкорялися велінням інших людей” і могли б “давати закони підданим та відмінити, позбавляти чинності непотрібні закони, замінюючи їх іншими, чого не може робити той, хто підпорядковується законам та людям, які мають право йому наказувати” [2, с. 146].

Проте справжнього апогею французька політико-правова філософія досягла у XVIII ст. в працях французьких просвітителів – Вольтера, Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск’є та ін. З них саме два останні автори найістотніше вплинули на сучасну цивілізацію: Руссо висунув ідею народного суверенітету, а Монтеск’є запропонував ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки.

Так, Ж. Ж. Руссо в основу народного суверенітету закладав ідею суспільного договору, су-

спільної угоди. У своєму трактаті “Про суспільний договір, або принципи політичного права” він зазначав: “...якщо ми усунемо з суспільної угоди те, що не становить його суті, то ми знайдемо, що воно зводиться до наступних положень: “кожний з нас передає в спільне надбання і ставить під вище керівництво спільної волі свою особу і всі свої сили, і в результаті для нас всіх кожен член перетворюється на нероздільну частину цілого”.

Негайно замість окремих осіб, що вступають у договірні відносини, цей акт асоціації створює умовне колективне Ціле, яке складається з такої кількості членів, скільки голосів мають загальні збори. Це Ціле одержує в результаті такого акта свою єдність, своє спільне Я, своє життя і волю. Це особа юридична, яка утворюється в результаті об’єднання всіх інших, колись іменувалася Громадянською общиною, нині ж іменується Республікою, або Політичним організмом: його члени називають цей Політичний організм Державою, коли він пасивний, Сувереном, коли він активний, Державою у порівнянні його з його подібними. Щодо членів асоціації, то вони в сукупності одержують ім’я народу, а окремо називаються громадянами, якщо беруть участь у верховній владі, і підданими Держави, якщо підкоряються законам” [15, с. 161–162]. Філософ також зазначав, що “...суверенітет, який є лише реалізацією спільної волі, не може ніколи відчужуватися, і що суверен, який є нічим іншим, як колективна істота, може бути представлений тільки самим собою. Передаватися може влада, але аж ніяк не воля... Через ту ж причину, за якою суверенітет невідчужуваний, він є неподільним, бо воля або є спільною, або нею не є; вона виявляє собою волю народу як цілого, або – лише його однієї частини. У першому випадку ця проголошена воля є актом суверенітету і створює закон. У другому випадку – це лише приватна воля або акт магістрату; це, найвірогідніше, – декрет” [15, с. 168].

Ще далі у цьому плані пішов видатний французький мислитель Шарль Луї Монтеск’є. Так, у своєму трактаті “Про дух законів” філософ пише: “Щоб не було можливості зловживати владою, необхідним є такий стан речей, за якого різні влади могли б взаємно стримувати одна одну... У кожній державі є три види влади: влада законодавча, влада виконавча, що відає питаннями міжнародного права, і влада виконавча, що відає питаннями права громадянського. З огляду на першу владу державець або установа створює закони, постійні чи тимчасові, та відмінює або ж виправляє існуючі закони. З огляду на

другу владу він оголошує війну або укладає мир, надсилає чи приймає послів, забезпечує безпеку, запобігає нашествиям. З огляду на третю владу він карає злочини та вирішує зіткнення приватних осіб. Останню владу можна назвати судовою, а другу – просто виконавчою владою держави” [9, с. 289–290].

З гострою критикою означеної теорії виступав відомий дореволюційний російський юрист В. Гессен, що визначав її як помилкову, адже вона суперечить вимогам елементарної логіки: “Тріада влад Монтеस्क’є опирається не на один, а на два один від одного відмінних принципи: формальний – при відокремленні законодавчої влади від урядової – та матеріальний – при відокремленні судової влади від тієї та іншої. Одним і тим же терміном – “відокремлення влад” – визначаються явища різного порядку: відокремлення органів законодавчої та урядової влади та відокремлення функцій влади судової від функцій інших влад” [4]. На нашу думку, в такому ставленні дослідника до теорії поділу влади лівова частка негативізму може бути покладена на невдалий переклад самої праці Монтеस्क’є, адже, скоріше за все, В. Гессен не читав Монтеस्क’є “в оригіналі”. Інакше він би зрозумів, що “судова влада” Монтеस्क’є є лише частиною виконавчої влади, а не окремою функцією.

Необхідність поділу влади видатний француз пояснив так: “Якщо влада законодавча і виконавча будуть з’єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, так як можна побоюватись, що цей монарх чи сенат стане створювати тиранічні закони для того, щоб тиранічним чином застосовувати їх. Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відділена від влади законодавчої та виконавчої. Якщо вона поєднується з законодавчою владою, то життя й свобода громадян опиняться у владі свавілля, адже суддя буде законодавцем. Якщо судова влада поєднується з виконавчою, то суддя отримає можливість стати гнобителем. Усе загинуло б, якщо б в одній і тій же особі чи установі поєднувались ці три влади: влада створювати закони, влада виконувати постанови загальнодержавного характеру та влада судити злочини чи позови приватних осіб” [9, с. 290–291].

І якщо законодавча влада, за Монтеस्क’є, повинна належати двопалатному парламенту (зібрання знатних та зібрання народних представників), то “виконавча влада повинна зосереджуватись в руках монарха, так як цей бік правління, що майже завжди потребує швидких дій, краще виконується одним, аніж багатьма” [9, с. 295].

Як уявляється, державний проект Монтеस्क’є передбачав існування двопалатного законодавчого органу, а монарх займався лише питаннями зовнішньої політики і оборони. Всередині ж країни держава обмежувалась виключно функціями правосуддя.

Погляди Ж. Ж. Руссо та Ш. Л. Монтеस्क’є істотно вплинули на формування сучасної конституційної державності. Так, у першій конституції світу – Конституції Сполучених Штатів Америки, було закріплено і ідею народного суверенітету, і принцип поділу влади. Зокрема, принцип народного суверенітету закріплено у преамбулі до Конституції: “Ми, народ Сполучених Штатів... проголошуємо і встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки” [7, с. 333]. Щодо ідеї поділу влади, то вона була закріплена у перших розділах ст. I, II і III. При цьому вона була доповнена системою стримувань і противаг Дж. Медісона та А. Гамільтона, які вважали, що єдиним засобом забезпечення поділу влади є створення такої внутрішньої структури правління, за якої “її складові частини самі стали засобом стримувати кожну з них на відведеному їх місці” [10, с. 346].

У XIX–XX ст. французькі мислителі знову збагатили як світову цивілізацію, так і власне світову юриспруденцію. Саме їм людство вдячне за ідеї ліберальної демократії та інституціоналізму.

Зараз важко уявити науковий аналіз політико-правових явищ без усвідомлення їх як певних інститутів. Проте до XX ст. самого поняття “інститут права” чи “інститут держави” не могло існувати, адже не існувало навіть поняття “інститут”. Вперше це поняття було визначено у вигляді корпоративного інституту видатним французьким правознавцем М. Оріу: “Перше місце надається інститутам з категорії корпорацій, до яких належать інститути політичні... ”

Корпоративний інститут – це об’єктивна соціальна організація, що реалізує всередині себе найвищий ступінь правового порядку, тобто організація, що одночасно володіє суверенітетом влади, конституційним устроєм цієї влади з певними статутами та юридичною автономією” [11, с. 115–116].

Щодо ліберальної демократії або так званої “демократії свободи”, то її основним ідеологом був французький мислитель А. де Токвіль. У 1831–32 рр. він відвідав США з метою дослідження пенітенціарної системи цієї країни. В результаті ж з’явилася праця “Демократія в Америці”, яка вперше в політичній ідеології змогла примирити лібералізм та демократію. З’єднання

цих доктрин і призвело до появи ідеї ліберальної демократії, яка, наголошуючи на ринковій та іншій змагальності між людьми, наполягала на неминучості нерівних результатів та до успіху найбільш заповзятливих [12, с. 59]. Сам же мислитель вважав, що лише “завдяки законам та, особливо, чеснотам народ, який живе в демократичному суспільстві, може зберегти свободу” [19, с. 237].

“Демократія в Америці” стала першим фундаментальним дослідженням політико-правового життя США. І дійсно: лише США залишається президентською республікою, якій завжди був пригаманний демократичний політичний режим, тоді як більшість з латиноамериканських, азіатських та європейських президентських республік не могли вийти за межі авторитаризму чи громадянської війни. На нашу думку, тому є дві причини: першу описав А. де Токвіль. Друга ж полягає у тому, що ще з часів Дж. Вашингтона збройні сили не втручаються у політику. Як відомо, свого часу дехто з представників заможних верств та реакційно налаштованих офіцерів утворили “Орден Цинцинату” і запропонували Дж. Вашингтону пост короля, тобто довічного правителя. Проте заколот на користь

останнього зазнав невдачі, адже й сам перший президент рішуче відмовився висувати свою кандидатуру втретє, а тим більше ставати королем. Самі ж офіцери запрягнулися, що солдатами вони будуть ставати лише коли їх закличе до цього Батьківщина, а весь інший час вони будуть законослухняними громадянами. Цій клятві вони залишилися вірними назавжди [18, с. 124].

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що політико-правова філософія США хоча й містить значну кількість положень, що начебто вплинули на сучасний світ, проте це не зовсім так. США й досі залишається єдиною президентською республікою, яка була позбавлена досвіду авторитарного і тоталітарного політичного режиму. Запроваджена ж в державі система стримувань і противаг реально також може працювати в США, тоді як в інших республіках спостерігається перекиє владних повноважень убік президента (чи монарха) або парламенту. Отже, на нашу думку, США є унікальною державою, тоді як саме Франції людство завдячує державному та народному суверенітету, поділу влади, ідеології ліберальної демократії та інституціоналізму.

Список літератури

1. Артемчук Д. О. Горизонтальний поділ влади: еволюція теоретико-правової думки / Д. О. Артемчук // Конституційні засади правового життя: світові традиції та національні реалії : збірник матеріалів Міжнародної юридичної наук.-практ. конф. (28 травня 2013 р.) / “Актуальна юриспруденція”. – К. : МЮНПІК “Актуальна юриспруденція”, 2013. – С. 7–10.
2. Боден Ж. Шість книг о государстве / Жан Боден // Антология мировой философии : в 4 т. – М. : Мысль, 1969–1973. – Т. 2: Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения. – 1970. – С. 144–147. – (Ин-т философии АН СССР. Философское наследие).
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; [пер. с нем. Д. А. Керимова, В. С. Нерсисянца]. – М. : Мысль, 1990. – 524 с. – (Философское наследие; т. 113).
4. Гессен В. М. Основы конституционного права [Электронный ресурс] / В. М. Гессен. – Петроград : Право, 1918. – Режим доступа : http://constitution.garant.ru/DOC_5048630.htm#sub_para_N_99299.
5. Декларація про державний суверенітет України // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / [упоряд. І. О. Кресіна ; ред. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 249–255.
6. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12-00.02 “Конституційне право; муніципальне право” / В. І. Ковтун. – Х., 2013. – 20 с.
7. Конституція Сполучених Штатів Америки, ухвалена 17 вересня 1787 року ; [пер. з англ. Л. Д. Варунці] // Конституції зарубіжних країн : навч. посібник / [авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. ; ред. В. О. Серьогін]. – Харків : ФІНН, 2009. – С. 333–339.
8. Конституція України : за станом на 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Монтескьє Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескьє // Монтескьє Ш. Л. Избранные произведения / [пер. с франц. ; ред. М. П. Баскин]. – М. : Ин-т философии АН СССР, 1955. – С. 159–730.
10. Мэдиссон Дж. Федералист № 51 (50) / Дж. Мэдиссон, А. Гамильтон ; [пер. с англ. М. Шерешевской] // Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдиссона и Дж. Джея / Под общ. ред., с предисл. Н. Н. Яковлева, коммент. О. Л. Степановой. – М. : Прогресс-Литера, 1994. – С. 345–351.
11. Ориу М. Основы публичного права / М. Ориу ; предисл. Е. Пашуканиса ; [пер. с фр. под ред. Е. Пашуканиса и Н. Челябинова]. – М. : Изд-во Ком. Акад., 1929. – 783 с.

12. Панарин А. С. Политология. Западная и Восточная традиции : [учебник для вузов] / Панарин А. С. – М. : Книжный дом “Университет”, 2000. – 320 с.
13. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги : в 2 т. / Карл Раймунд Поппер ; [пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского]. – М. : Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992–1992. – Т. 2 : Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / [пер. с англ. В. Н. Брюшинкина]. – 1992. – 528 с.
14. Прозорова Н. С. Робесп'єр проти Монтеск'є, або знову про розподіл влад / Наталія Прозорова // Віче. – 1995. – № 2 (35). – С. 3–14.
15. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Жан Жак Руссо ; [Перевод с франц. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова] // Руссо Ж. Ж. Трактаты / Ж. Ж. Руссо. – М. : Наука, 1969. – С. 151–256.
16. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : [монографія] / Скрипнюк В. М. – К. : Логос, 2010. – 504 с.
17. Сухонос В. В. (мол.). Від конституційної монархії до змішаної республіки: еволюція французького конституціоналізму [Електронний ресурс] / В. В. Сухонос (мол.) // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 996–1002. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13cvvfk.pdf>.
18. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : [монографія] / Сухонос В. В. – Суми : Університетська книга, 2011. – 318 с.
19. Токвиль А. де. Демократія в Америці / Алексис де Токвиль ; [пер. с франц. В. Т. Олейника і др.] ; предисл. Гарольда Дж. Ласки ; комм. В. Т. Олейника. – М. : Прогресс, 1992. – 556 с.

Отримано 15.10.2013

Аннотація

Стаття посвячена політико-правовій філософії двох країн – Франції і США. В частині, аналізується вплив філософів цих країн на існуючу цивілізацію.

Summary

The article is devoted to the political and legal philosophy of the two countries – France and the United States. In particular, it analyzes the impact of these philosophers of the existing civilization.

УДК 347.734(091)

А. О. Ткаченко, канд. юрид. наук, канд. іст. наук, доц., зав. кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу аналізу історико-гносеологічного аспекта проблеми формування банківської системи на території України.

Ключові слова: банки, банківська система, формування банківської системи на території України.

Постановка проблеми. Наявність банківської системи є показником державності та рівня зрілості фінансових відносин у державі. При цьому дослідження зазначеної проблеми належить до розряду актуальних і важливих теоретико-методологічних завдань. Одним із них є дослідження формування банківської системи на території України, осмислення власного історичного досвіду її розвитку. Історичний підхід до аналізу досліджуваної проблематики поглиблює пізнавальний процес, робить його об'ємнішим і ґрунтовнішим. Він важливий ще й з точки зору

розуміння логіки еволюції наукових знань з часу їх виникнення і до наявних проблем сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуваній проблемі приділяли значну увагу представники як юридичної, так і економічної науки. Проте поняття банківської системи так і не набуло однозначного визначення. Одні дослідники банківську систему України визначають як сукупність банківських та фінансово-кредитних установ, що утворені і діють на основі Конституції та законів України [4]. Інші у розуміння банківської системи вкладають законодавче визначення [5, с. 564; 6]. О. А. Музика під банківською системою розуміє сукупність банків різних видів і банківських інститутів. О. А. Костюченко вба-